

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/75-78>

Ülkər Əliyeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ulkermirzoyeva87@gmail.com

Şirkətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinin təhlili və audit qiymətləndirilməsi

Xülasə

Şirkətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinin təhlili və audit qiymətləndirilməsi, müəssisələrin beynəlxalq bazarda fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar maliyyə və əməliyyat risklərini idarə etməyə kömək edən vacib prosesdir. Bunun üçün öncə xarici iqtisadi fəaliyyət ətraflı təhlil olunmalı, audit üçün ətraflı məlumatlar toplusu hazırlanmalı, daha sonra audit qiymətləndirilməsi aparılmalıdır. İqtisadiyyatın globalizasiya olunduğu bir dövrdə, şirkətlər beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət göstərir və bu, onları müxtəlif maliyyə, siyasi və idarəetmə riskləri ilə üzləşməyə məcbur edir. Elə bu səbəbdən, xarici iqtisadi fəaliyyətin təhlili və audit prosesləri şirkətlər üçün çox əhəmiyyətlidir. İqtisadi fəaliyyətin regional və beynəlxalq bazarlarda genişlənməsi, maliyyə göstəricilərinin dəyişməsi, valyuta riski və məzənnələrinin dəyişkənliyi kimi faktorlar, şirkətlər üçün təhlil və audit proseslərinin vacibliyini artırır. Bu proseslər, şirkətin fəaliyyətində potensial riskləri idarə etmək və effektivləşdirmək üçün əhəmiyyətli bir alətdir.

Açar sözlər: xarici iqtisadi fəaliyyət, beynəlxalq bazarlar, maliyyə göstəriciləri, risklərin idarə edilməsi, audit qiymətləndirilməsi

Ulkar Aliyeva
Baku Business University
Master student
ulkermirzoyeva87@gmail.com

Analysis and Audit Assessment of Foreign Economic Activity of Companies

Abstract

The analysis and audit assessment of the company's foreign economic activity is an important process that helps to manage the financial and operational risks associated with the organization's activities in the international market. For this, first of all, the foreign economic activity should be analyzed in detail, a set of detailed data should be prepared for the audit, and then an audit assessment should be carried out. In an era of economic globalization, companies operate in international markets, which compels them to face various financial, political, and management risks. For this reason, the analysis and audit processes of foreign economic activities are very important for companies. The expansion of economic activities in regional and international markets, changes in financial indicators, currency risk, and exchange rate volatility increase the importance of analysis and audit processes for companies. These processes are significant tools for managing potential risks and improving the efficiency of company operations.

Keywords: foreign economic activity, international markets, financial indicators, risk management, audit assessment

Giriş

Qloballaşmaq, beynəlxalq bazarlara çıxış – öz biznesinin coğrafiyasını genişləndirmək, rəqabət qabiliyyətini artırmaq istəyən şirkətləri maraqlandıran əsas mövzulardır.

Xarici iqtisadi fəaliyyət (XİF), bir ölkənin və ya şirkətin digər ölkələrlə həyata keçirdiyi iqtisadi əməliyyatları əhatə edir. Bu fəaliyyətlər bir çox fərqli formaları ala bilər və bir çox sektoru əhatə edə bilər. Beynəlxalq standartlara görə, XİF – malların ixracı və idxalı, üstəgəl xidmətlərin ixracı və

idxalı, üstəgəl beynəlxalq maliyyə əməliyyatları, üstəgəl kontraktlar üzrə xaricdə istehsal, tikinti-quraşdırma və texniki köməklik fəaliyyətidir (Quliyev, Süleymanov, 2018, s. 12).

Tədqiqat

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas növləri aşağıdakılardır (Karpunina, Karpunin, 2018):

- **İxrac (Eksport)** - Ölkənin və ya şirkətin məhsul və xidmətlərini xarici bazarlara satmasıdır. Bu, ölkəyə xarici valyuta gətirir və ticarət balansına müsbət təsir edir.

- **İdxal (İmport)** - Xarici məhsul və xidmətlərin yerli bazara gətirilməsidir. Bu, ölkənin və ya şirkətin texnologiya, xammal və digər resurslara çıxışını artırır.

- **Birbaşa Xarici İnvestisiyalar (BXİ)** - Şirkətlərin digər ölkələrdə müəssisələr qurması və ya mövcud müəssisələrə sərmayə yatırmasıdır. Bu, xarici ölkələrdə iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsinə kömək edir.

- **Lisenzia və Françayzing** - Şirkətlərin öz məhsul və xidmətlərinin istehsalı və ya satış hüquqlarını xarici tərəfdaşlara verməsidir. Bu, şirkətə beynəlxalq bazarlarda daha geniş yayılma imkanı verir.

- **Beynəlxalq müqavilələr və anlaşmalar** - Ticarət, texnologiya transferi, təchizat zənciri idarəçiliyi kimi sahələrdə xarici tərəfdaşlarla bağlanmış müqavilələrdir. Bu müqavilələr iki və ya daha çox ölkə arasında iqtisadi əlaqələri tənzimləyir.

- **Qrantlar və kreditlər** - Beynəlxalq maliyyə təşkilatları və ya hökumətlər tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr və proqramlardır. Bu, inkişaf etməkdə olan ölkələrə və ya şirkətlərə iqtisadi inkişaf üçün dəstək verir.

- **Beynəlxalq Ticarət Şəbəkələri** - Şirkətlərin öz məhsul və xidmətlərini qlobal səviyyədə satmaq və yaymaq üçün yaratdığı əlaqələr və şəbəkələrdir. Bu, şirkətin qlobal bazarlarda rəqabət gücünü artırır.

Xarici iqtisadi fəaliyyəti təhlil edərkən ilkin olaraq müəssisələrlə bağlı bazar araşdırması həyata keçirilməli əsas məsələlərdəndir. Bazarı təhlil edərkən potensial xarici bazarların seçilməsi və öyrənilməsi, məhsul və ya xidmətlərə tələbatın analizi, rəqiblərin və onların strategiyalarının təhlili aparılmalıdır ("Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təkmilləşdirmək tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı).

Müəssisələr xarici iqtisadi fəaliyyətlərini həyata keçirərkən risk faktoru qaçılmazdır. Təhlil zamanı hansı risklərin müəssisə fəaliyyətinə təsir edəcəyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Bunun üçün risklərin qiymətləndirilməsi və buna qarşı bir çox tədbirlər həyata keçirilməlidir:

• **Valyuta riskləri** - Valyuta riski xarici valyutanın və ya qiymətli metalın məzənnəsinin əlverişsiz dəyişməsi nəticəsində əməliyyatın mənfəətsiz olması riskidir. Məsələn, valyuta riski o zaman yaranır ki, qiymət valyutasının məzənnəsi ödəniş valyutasına nisbətə dəyişsin (Karpunina, Karpunin, 2020, s. 117). Bunun üçün müxtəlif valyutaların məzənnələrinin dəyişməsinə qarşı tədbirlər həyata keçirmək lazımdır.

• **İqtisadi risklər** - Müxtəlif ölkələrin qanunvericilik və iqtisadi mühitlərinin analizini aparmaq.

• **Ticari risklər** - Müştərilərin və tərəfdaşların maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirmək.

Xarici iqtisadi fəaliyyəti təhlil edərkən müəssisənin maliyyə analizi müəssisənin sabit, ödəmə qabiliyyətli, likvid və ya pul yatırımını təmin etmək üçün kifayət qədər gəlirli olub olmadığını təhlil etmək üçün istifadə olunur. Müəssisənin maliyyəsi pulun hərəkəti vasitəsilə baş verən iqtisadi, maliyyə münasibətlərinin məcmusudur ki, onların nəticəsində də müəssisədə müxtəlif pul fondları yaranır və istifadə edilir (Ataşov, Novruzov, 2009, s. 14).

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı müəssisələrin maliyyə analizi nəticəsində ixrac və idxal əməliyyatlarının maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilir və xarici bazarlarda fəaliyyətin gəlirliliyinin və səmərəliliyinin təhlili aparılır.

Şirkətlərin beynəlxalq bazarlara çıxması ilə əlaqədar müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin auditinin aparılması zərurəti yaranır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin audit, həmçinin mümkün gömrük risklərini müəyyən etmək üçün şirkətin sənədlərinin yoxlanılması ilə əlaqəli prosedurdur. Auditin əsas məqsədi mühasibat uçotunun etibarlılığını, ixrac və idxal seqmentində səmərəliliyi müəyyən etmək və müəssisənin fəaliyyətinin müvafiq ölkə qanunlarına uyğunluğunu müəyyən etməkdir.

Bundan əlavə, xarici iqtisadi fəaliyyətin yoxlanılması müəssisə daxilində nəzarət sisteminin nə dərəcədə düzgün işlədiyini qiymətləndirməyə kömək edir. Audit yoxlanması zamanı əmlakın və öhdəliklərin dəyərinin yenidən hesablanması düzgünlüyünü, xərclərin formalaşmasının düzgünlüyü, məhsul satışından maliyyə nəticəsi, sənədlərin düzgün tərtib edilməsi, əməliyyatların düzgün vergiyə cəlb edilməsi araşdırılır. Digər vacib məsələ risklərin qiymətləndirilməsi və şirkət üçün ümumi biznes planının hazırlanmasıdır (Məsudov, 2015).

Xarici iqtisadi fəaliyyətin təhlili və auditinin qiymətləndirilməsi zamanı mühasibatlıq və maliyyənin auditi həyata keçirilir. Bu zaman şirkətin maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünün və şəffaflığının yoxlanılması, mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təhlili aparılır. Şirkətin yerli və beynəlxalq qanunvericilik tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərdiyinin yoxlanılması, ticarət müqavilələrinin və sazişlərin qanunlara uyğunluğunun təhlili olduqca əhəmiyyətlidir. Audit qiymətləndirilməsi aparılarkən daxili nəzarətin və risklərin idarə edilməsi gələcəkdə müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin səmərəli formada inkişaf etdirilməsində müvafiq addımların atılmasında vacib şərtlərdən biridir. Şirkət daxilində tətbiq olunan nəzarət mexanizmlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi, potensial risklərin müəyyən edilməsi və idarə edilməsi üzrə tövsiyələrin verilməsinin keyfiyyəti bundan asılıdır (Kərimova, 2020).

Xarici İqtisadi Fəaliyyətin təhlili və audit qiymətləndirilməsinin nəticəsində güclü və zəif tərəflərin analizi aparılır, şirkətin beynəlxalq fəaliyyətdə güclü və zəif tərəfləri müəyyən edilir, imkanlar və təhlükələr təhlil edilir. Daha sonra strateji tövsiyələr hazırlanır. Xarici iqtisadi fəaliyyəti daha səmərəli və riskləri daha az olan hala gətirmək üçün strategiyalar işlənib hazırlanır. Maliyyə və əməliyyat risklərini minimuma endirmək üçün konkret tədbirlər planlaşdırılır.

Bütün bunlar şirkətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətlərini daha effektiv və təhlükəsiz şəkildə idarə etmələrinə, həmçinin beynəlxalq bazarlarda uğurlu olmasına kömək edir (Guliyev, 2021).

Nəticə

Müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin təhlili və audit qiymətləndirilməsi nəticəsində biz müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətinə aid əsas göstəriciləri (ixrac, idxal, ticarət balansı və s.) dəqiq qiymətləndirmiş və onların dəyişikliklərini izləmiş oluruq. Bu, müəssisənin ümumi iqtisadi vəziyyətini anlamağa və düzgün qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Müəssisənin gəlir və xərcləri, likvidlik vəziyyəti və borc öhdəlikləri analiz edilir, bu təhlil nəticəsində müəssisənin maliyyə sağlamlığı və xarici iqtisadi fəaliyyətinin rentabelliği müəyyən olunur.

Xarici iqtisadi fəaliyyət zamanı qarşıya çıxan potensial risklər (valyuta riskləri, ticarət maneələri, geosiyasi risklər və s.) müəyyənləşdirilir. Bu risklərin idarə edilməsi üçün strategiyalar hazırlanır və tədbirlər görülür. Maliyyə hesabatlarının audit nəticəsində müəssisənin maliyyə məlumatlarının doğruluğu və qanunvericiliyə uyğunluğu yoxlanılır. Bu, müəssisənin maliyyə əməliyyatlarının şəffaflığını təmin edir və maraqlı tərəflərin etibarını artırır. Daxili nəzarət sistemlərinin effektivliyi qiymətləndirilir və bu sistemlərin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr verilir. Bu, müəssisənin əməliyyatlarının daha səmərəli və təhlükəsiz həyata keçirilməsinə kömək edir. Təhlil və audit nəticələrinə əsaslanaraq müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün strateji planlar hazırlanır. Yeni bazarlara giriş, məhsul diversifikasiyası və səmərəli resurs idarəçiliyi kimi strategiyalar təklif olunur. Xarici iqtisadi fəaliyyətin qanunvericiliyə uyğunluğu yoxlanılır və qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülür. Bu, hüquqi risklərin və potensial cərimələrin qarşısını alır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin məqsədi, ölkənin və ya şirkətin iqtisadi potensialını artırmaq, global bazarlarda mövqeyini gücləndirmək və iqtisadi artımı təmin etməkdir. Bu fəaliyyətlər, həmçinin ölkələr arasında iqtisadi və siyasi əlaqələrin gücləndirilməsinə, texnologiya və bilik mübadiləsinə dəstək verir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təkmilləşdirmək tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
2. Ataşov, B., Novruzov, N., İbrahimov, E. (2009). Müəssisələrin maliyyəsi. “Kooperasiya” nəşriyyatı.
3. Kərimova, L. (2020). Auditor fəaliyyətinin xarici iqtisadi əlaqələrdə rolu. *İqtisadiyyat və İdarəetmə*, 6(1), 25-30.
4. Quliyev, V. M., Süleymanov, S. M. (2018). *Xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotu* (dərs vəsaiti). İqtisad Universiteti.
5. Məsudov, A. (2015). *Xarici iqtisadi fəaliyyətin auditı: nəzəriyyə və praktika*. İqtisadiyyat Universiteti.
6. Guliyev, N. (2021). International Standards on Auditing and Foreign Economic Activity. *International Journal of Accounting*, 8(2), 110-120.
7. Karpunina, Ye. V., & Karpunin, A. Yu. (2020). *Analiz vneshneekonomicheskoy deyatel'nosti* (uchebnoye posobiye).
8. Karpunina, Ye. V., & Karpunin, A. Yu. (2018). *Uchot, analiz i audit vneshneekonomicheskoy deyatel'nosti* (uchebnoye posobiye).

Daxil oldu: 06.09.2024

Baxışa göndərildi: 30.09.2024

Təsdiq edildi: 09.10.2024

Çap olundu: 30.10.2024